

ธรรมเนียม :

ความอยากที่หายไปในมุมมองสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชนก สมหวัง
สำนักวิชาศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยศรีปทุม

หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ที่เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้นำมาอธิบายและเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญเสมอ คือ หลักฉันทะหรือธรรมฉันทะ เพราะท่านเห็นว่า เป็นหลักธรรมที่เป็นรากฐาน หรือเป็นรากเหง้า ต้นตอ หรือแหล่งที่มาของคุณธรรมอื่น ๆ ในทางพระพุทธศาสนา ดังท่านอ้างพุทธพจน์ว่า “ฉนฺทมูลกา ... สพฺเพ ธมฺมา ธรรมํทังปวงมีฉันทะเป็นมูล”

อย่างไรก็ดี หลักธรรมฉันทะนี้ ก็เป็นอีกหลักธรรมหนึ่งที่ไม่มีความสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา แต่ก็มีผู้สับสน ขาดความเข้าใจอย่างแท้จริง จนนำไปสู่ความสูญหายไปทั้งในแง่ของความหมายที่ถูกต้องของคำ และความสูญหายไปจากการนำมาใช้ในสังคมไทย ดังท่านกล่าวว่า "น่าแปลกใจว่า ในสังคมไทยนี้ไม่ทราบว่าเป็นอย่างไร คุณธรรมข้อนี้หายไป คนไทยแทบไม่รู้จักเลย แล้วยังแถมปฏิเสธความอยากเสียด้วย สังคมไทยที่เรียกว่าเป็นชาวพุทธนี้ มีการพูดว่าเป็นพุทธแล้วอยากไม่ได้ ถ้าอยากแล้วไม่ถูกต้อง"

เจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าได้แสดงหลักธรรมเรื่องความอยากในพระพุทธศาสนา แยกออกเป็น 2 คือ 1) ฉันทะหรือธรรมฉันทะ ความอยากที่เป็นกุศล คือ ความใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่สร้างสรรค์ อยากให้สิ่งนั้น ๆ อยู่ในภาวะที่ดั่งงาม สมบูรณ์ของมัน อยากรู้ อยากทำอะไร ๆ ให้ดั่งงามสมบูรณ์ 2) ตัณหา ความอยากที่เป็นอกุศล คือ ความใฝ่แสพ ใฝ่ได้ ใฝ่เอา อยากให้ตัวได้แสพ ได้บำรุงบำเรอ อยากให้ตัวโก้เก๋ อยากอวด อยากโอ้อวด

เจ้าประคุณสมเด็จพระเจ้าได้อธิบายถึงความแตกต่างของความอยากสองประการนี้ว่า การเห็นแก่ความสะดวกสบาย ผลประโยชน์ส่วนตัวเฉพาะหน้า จัดเป็นตัณหา ส่วนความรักความจริง ความถูกต้องดีงาม จัดเป็นฉันทะ ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นความแตกต่างของความอยากทั้งสองอย่างชัดเจน ก็คือ การกินอาหารแบบสนองตัณหากับสนองฉันทะ ฝ่ายตัณหา ต้องการกินอาหารอร่อย แต่ฉันทะต้องการกินอาหารที่มีคุณค่า ดังนั้นงานสำคัญ ๆ ที่สำเร็จได้ หรืองานใหญ่โตที่มีคุณค่า มักจะมาจากคนที่มีฉันทะ โดยเฉพาะฉันทะที่ประกอบด้วยความสันโดษแทบทั้งสิ้น “เมื่อมีฉันทะแล้ว ความอยากรู้ ใฝ่รู้ อยากทำสิ่งที่ถูกต้อง มันจะต้องแสวงปัญญา เพื่อจะรู้ว่าความจริง สิ่งที่ถูกต้องดีงามที่ควรจะทำนั้นคืออะไร เป็นสิ่งที่พวงมาทันที... ตัณหา

ถามว่า ฉันจะได้อะไร แต่ฉันจะถามว่า ฉันจะทำอย่างไร (แต่) ถ้าฉันจะถามว่าได้อะไร ก็หมายถึงการ
ได้ผลของงานว่า งานนี้ทำแล้วจะเกิดผลคืออะไร ไม่ใช่ตัวฉันจะได้ผลประโยชน์อะไร”

หลักธรรมฉันนี่ จึงเป็นหลักธรรมที่เป็นรากฐานในการพัฒนาทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและในระดับ
สังคม ที่เป็นการสร้างจิตสำนึกทางสังคม ในการแก้ไขหรือสร้างสรรค์ให้สังคมดีขึ้น อย่างไรก็ตาม
เป็นที่น่าเสียดายว่า สังคมไทยมีความเข้าใจที่ไขว้เขวและผิดพลาดเกี่ยวกับหลักธรรมเรื่องความอยากนี้
เพราะมองความอยากเป็นตัณหาไปทั้งหมด ก็เลยบอกว่า จะต้องลดความอยาก ทำให้ชาวพุทธไม่กล้าอยาก
เพราะเป็นกิเลส

เจ้าประคุณสมเด็จพระสังฆราชได้วิเคราะห์และเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนของการสร้างสรรค์
ประเทศตะวันตกกับสังคมไทยผ่านหลักธรรมเรื่องความอยากนี้ (หนังสือเพื่อชุมชนแห่งการศึกษาและ
บรรณารักษ์แห่งวิชาการ และหนังสือมองคุณฉัน-ตัณหา ไล่มาตั้งแต่เจกิสซ่าน) โดยท่านมองว่า ตะวันตก
ที่สร้างสรรค์ประเทศและมีความเป็นเลิศทางวิชาการได้ ก็เพราะเขามีฉัน-แต่ฉัน-ของเขานั้น โดยพื้นฐาน
เกิดขึ้นจากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม คือแรงบีบบังคับในธรรมชาติ และประวัติศาสตร์แห่งความบีบบังคับทาง
สังคม ไม่ได้เกิดจากกระบวนการทางปัญญาและคุณธรรมภายในโดยตรง เมื่อถึงยุคนี้ พอสภาพแวดล้อม
เปลี่ยนไป ฝรั่งเศสเริ่มเสื่อมจากฉัน-แต่ฉัน-แล้วกำลังจะกลายมาเป็นนักเสพบริโภค คนรุ่นใหม่ของตะวันตกเริ่ม
อ่อนแอลง ตำรวจ หยิบโย่ง ใจเสาะ เปราะบาง เพราะเปลี่ยนมาเป็นสังคมบริโภคนิยม เสื่อมจาก work ethic
จริยธรรมในการทำงานกำลังจะหายไป สังคมโทรมทรุดลง

ในสังคมไทยเอง คนจำนวนมากชื่นชมความเจริญก้าวหน้าของสังคมตะวันตก แล้วอยากให้คนไทย
สร้างสรรค์สังคมไทยให้เจริญก้าวหน้าอย่างนั้นบ้าง ความปรารถนานี้เป็นเหตุให้คนไทยไม่น้อยนิยมทำตาม
วิถีชีวิตของชาวตะวันตก และบางทีก็จะเอาอย่างลักษณะนิสัยจิตใจของชาวตะวันตกด้วย ดังจะเห็นได้ว่า ใน
บางช่วงของยุคสมัยมีบางท่านพูดและเขียนแนะนำตลอดจนกระตุ้นเร้าส่งเสริมให้คนไทยมีคุณสมบัติที่คำ
ฝรั่งเรียกว่า “ambition” ซึ่งมักแปลกันเป็นภาษาไทยว่า “ความทะเยอทะยาน” โดยเข้าใจว่าคุณสมบัติขั้นนี้ทำ
ให้ฝรั่งสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าได้สำเร็จ

ที่จริง ambition ซึ่งจะแปลว่า ความทะเยอทะยาน ความใฝ่ฝัน ความใฝ่สูง หรืออะไรก็ตาม เป็นตัวอย่างของ
คุณสมบัติที่เราควรจะศึกษาวิเคราะห์ให้เข้าใจฝรั่ง และเหตุปัจจัยแห่งความเด่นและความด้อยของเขา
มากกว่าจะไปเอามาตามอย่าง อย่างน้อยขอตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับ “ambition” ที่นิยมแปลว่า ความ
ทะเยอทะยานนั้นไว้ว่า

1. ความทะเยอทะยาน หรือ ambition นี้เป็นตัวอย่างของความมีพลังทางจิตใจโดยขาดความชัดเจนทาง
ปัญญา คือเป็นความอยากที่ไม่แบ่งแยกออกไปให้ชัดเจนระหว่างอยากในทางดีหรืออยากในทางร้าย พุดง่าย ๆ

ว่า อาจจะเป็นความอยากแบบตัณหาก็ได้ หรือเป็นความอยากแบบฉันทะก็ได้ เป็นคำที่กำกวมหรือกำกึ่ง ดังจะเห็นว่า พจนานุกรมต่าง ๆ ของฝรั่งให้ความหมายของคำนี้ชนิดที่เป็นไปได้ทั้ง 2 ทาง คือ อาจจะเป็นความอยากได้ทรัพย์ สถานะ และอำนาจ ก็ได้ เป็นความอยากทำการสร้างสรรค์บางอย่างให้สำเร็จ ก็ได้

ความใฝ่ฝันของฮิตเลอร์ที่จะล้างแค้นชาวยิวเป็นต้นและสถาปนาอาณาจักรไรค์ที่ 3 อันยิ่งใหญ่ ด้วยมหาสงคราม ก็เรียกว่า ambition ความปรารถนาของพระเจ้าอโศกที่จะเผยแพร่ธรรมออกไปด้วยสันติวิธีให้ชาวโลกรู้ความจริงความดีงามและอยู่กันอย่างสันติสุข ฝรั่งก็เรียกว่า ambition ความใฝ่ฝันของนโปเลียนที่จะครอบครองยุโรปทั้งหมด ก็เรียกว่า ambition ความปรารถนาอย่างแรงกล้าของเมธิชนทั้งหลายที่จะใช้วิธีการทางปัญญาจัดวางระบบที่ชอบธรรมเป็นธรรมขึ้นในการดำเนินกิจการของมวลมนุษย ก็เรียกว่า ambition คนผู้หนึ่งมีความใฝ่ฝันอยู่อย่างเดียวที่จะให้ตนได้เป็นเศรษฐีที่มั่งคั่งร่ำรวยที่สุดของประเทศหรือของโลก ก็เรียกว่า มี ambition อีกคนหนึ่งมีความมุ่งมั่นจะสร้างสถาบันอุดมศึกษาที่มีคุณภาพเป็นแบบอย่างขึ้นให้ได้ ความปรารถนาของเขาก็เรียกว่า ambition

จริงอยู่ ฝรั่งก็ปฏิเสธหรือประณามความทะเยอทะยานใฝ่ฝันในทางร้ายที่ก่อผลเป็นภัยรุนแรง แต่นั่นเป็นการแยกได้เพียงชั้นหยาบ ๆ ด้วยมาตรฐานทางศีลธรรมสามัญ หรือไม่ก็เป็นการแยกโดยระดับความรุนแรงหรือคู่ที่ผล ไม่ใช่เป็นการแบ่งจำแนกโดยประเภทตามธรรมชาติของความอยาก พูด่งว่า ฝรั่งมองความอยากปนเปกัน ไปหมด แยกไม่ได้ระหว่างความอยากที่เป็นอกุศล คือ ตัณหา กับความอยากที่เป็นกุศล คือ ฉันทะ

2. แนวคิดทางการศึกษาและจิตวิทยาของฝรั่ง มอง ambition ที่แปลว่า ความทะเยอทะยานนี้ ว่าเป็นแรงจูงใจที่ดีควรส่งเสริม เป็นแรงขับที่นำไปสู่ความสำเร็จและความเป็นเลิศ แต่ดังได้กล่าวแล้วว่าฝรั่งมองปนเป แยกไม่ออกระหว่างฉันทะกับตัณหา อารยธรรมตะวันตกจึงได้รับผลที่ปะปนกันไปของความอยากทั้งสองประเภทนั้น ตนเองก็ประสบผลทั้งในด้านความเจริญก้าวหน้าที่ยิ่งใหญ่ และในด้านปัญหาต่างๆ ทั้งทางชีวิตจิตใจทางสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่เพิ่มพูนขึ้นจนในปัจจุบัน ได้สงสัยกันว่าจะคุ้มกับความเจริญที่ได้สร้างขึ้นหรือไม่ และยังนำเอาภัยพิบัตินั้นไปหยิบยื่นให้หรือแผ่ขยายไปให้แก่โลกส่วนอื่น เริ่มแต่ลัทธิอาณานิคม จนถึงปัญหาชนิดที่เป็น โลกกาภิวัตน์ คือทั่วทั้ง โลกในปัจจุบัน

ในขณะที่ฝรั่งมองความอยากปนเปกัน ไป ทั้งฉันทะ และตัณหา แล้วส่งเสริมทั้งสองอย่าง คนไทยก็มองความอยากปนเปกัน ไปทั้งสองอย่างเช่นเดียวกัน แต่เข้าใจไปว่าการปฏิบัติที่ถูกต้อง คือ ต้องลดละหรือกำจัดความอยากให้หมด ก็เลยมีความโน้มเอียงที่จะกดระงับ ดับความอยากให้สิ้นทั้งสองอย่าง ฝรั่งกับไทยก็เลยไปสู่คนละทาง

อย่างไรก็ตาม เรื่องจริงไม่ใช่อยู่แค่นั้น เพราะเหตุที่การระงับความอยากทั้งหมดเป็นภาวะที่เป็นไปไม่ได้โดยธรรมชาติของปุถุชน ในสังคมไทยก็เกิดมีการหาทางออกโดยมาแบ่งแยกวิถีชีวิตเป็น 2 แบบ คือ เป็นทาง

โลก กับ ทางธรรม แล้วก็ถือว่า ใครอยู่ทางธรรมก็ให้ลดละกำจัดการอยากทั้งหมด (เท่ากับหมดไปด้วยกัน ทั้งฉันทะและตัณหา) ส่วนผู้ใดอยู่ทางโลกก็ไม่ต้องลดละความอยากนั้น บางทีก็สนับสนุนส่งเสริมความอยากนั้นด้วย แต่ความอยากทางโลกที่เข้าใจและส่งเสริมนี้มุ่งไปที่ตัณหาอย่างเดียว

ยิ่งกว่านั้น คนไทยบางท่าน เมื่อชื่นชมความเจริญของฝรั่ง แต่เพราะความที่มองไม่ชัด ก็ไปจับเอามาเฉพาะ ความอยากแบบตัณหาของเขา ส่วนความอยากแบบฉันทะที่อยู่ลึกลงไป ซึ่งเป็นแก่นแท้ที่สร้างสรรค์ความเจริญของเขา กลับมองข้ามไปเสีย เลยมาส่งเสริมกระตุ้นเร้าคนไทยให้อยากแบบตัณหาให้มากขึ้น

ถ้าจะพูดให้เห็นเป็นภาพชัดขึ้น ขอยกตัวอย่าง เช่น วัฒนธรรมตะวันตกหนุนฝรั่งให้เป็นทั้ง acquisitive (มักได้ หรือใฝ่เอา) และ inquisitive (ชอบสอบถามหาความรู้ หรือใฝ่รู้) ไทยไม่เอาทั้ง acquisitive และ inquisitive แต่ต่อมาเมื่อจะเอาอย่างฝรั่ง ก็หนุนคนให้ acquisitive (ใฝ่เอา) แต่ไม่ได้ใฝ่ใจหนุนกันให้ inquisitive (ใฝ่รู้หรือให้มี spirit of inquiry)

ไปๆ มาๆ ในสังคมไทย ทำที่ต่อความอยาก นอกจากสับสนพรั่มวครั้งๆ กลางๆ แล้ว ความอยากฝ่ายฉันทะ กลับถูกกดหายไป เหลือแต่ความอยากแบบตัณหาอย่างเดียวที่มีบทบาทโดดเด่น เมื่อเป็นเช่นนี้ผลต่อชีวิตและสังคมจะเป็นอย่างไร ก็ไม่จำเป็นจะต้องบรรยาย

3. ที่จริงนั้น จะมองแค่ ambition หรือความทะเยอทะยานฝันใฝ่เท่านั้นไม่พอ ลึกลงไป สิ่งที่สำคัญยิ่งกว่า ambition ก็คือ แนวคิดความเชื่อที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิด เป็นพลังหล่อเลี้ยง เป็นเครื่องกำหนด ลักษณะรูปแบบและทิศทางของ ambition ในสังคมหรือหมู่มชนนั้นอีกต่อหนึ่ง ยกตัวอย่าง ในประเทศตะวันตกตั้งแต่ยุคกำเนิดวิทยาศาสตร์เป็นต้นมา the idea of (inevitable) progress คือ คติแห่งความก้าวหน้า (ที่มีอาจหลีกเลี่ยง) ได้เป็นพลังหลักที่ผลักดันอยู่เบื้องหลัง ambition ของชาวตะวันตก มองแคบเข้าไปอีก โดยเฉพาะในอเมริกา the myth of frontier คือคติแห่งการบุกฝ่าพรมแดน ได้เป็นพลังฝังใจที่สร้างเป้าหมายให้แก่ ambition แล้วยังมี American dream คือฝันอเมริกัน ซึ่งกำหนดรูปลักษณ์แห่งความใฝ่ฝันของคนอเมริกัน ดังนี้เป็นต้น

หากมองถึงสภาพปัญหาของสังคมไทยและสังคมโลกในปัจจุบัน จะเห็นได้ถึงแรงผลักดัน หรือความทะเยอทะยานที่เร่งพัฒนาความก้าวหน้าของโลกไปอย่างไม่หยุดยั้ง พร้อม ๆ กับจะเห็นการพัฒนาสังคมไทยที่ตกอยู่ในกระแสแห่งการพัฒนานี้ด้วยเช่นกัน สิ่งที่จะต้องถามก็คือ เราพัฒนาสังคมไทยและสังคมโลกด้วยแรงจูงใจใฝ่ดิ้น (ธรรมฉันทะ) เพื่อความดิ้นรนสมบูรณ์ในเรื่องนั้น ๆ หรือเราพัฒนาเพียงเพื่อที่จะได้เสพครอบครองเหนือผู้อื่น (ตัณหา) ดังนั้น จึงถึงเวลาที่ทุกสังคมจะต้องเรียกร้องหาธรรมฉันทะ คือ ความอยากในการที่จะสร้างสรรค์ ให้กลับมาเป็นแรงจูงใจในการทำการสิ่งต่าง ๆ ให้ดิ้นรนสมบูรณ์ ดังเจ้าประคุณสมเด็จได้กล่าวไว้ว่า “อย่ามัวถามว่าฉันจะได้อะไร (แต่) จงถามว่าฉันจะทำอะไร หรือฉันจะต้องทำอะไร”